

**Transmilliy korporatsiyalarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi
afzalliklari va kamchiliklari.**

Bobojonov Og‘abek Otabek o‘g‘li

**70310102- Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) mutaxassislik
bo‘yicha magistr**

Ilmiy rahbar: i.f.f.d, dots.v.b. Turayev Z.N

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada transmilliy korporatsiyalarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli, afzalliklari va salbiy jihatlari tahlil qilinadi. Xususan, TMKlarning xorijiy investitsiyalarni jalb etish, innovatsiyalarni joriy etish, mehnat bozorini faollashtirishdagi o‘rni ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, ular sababli yuzaga keladigan iqtisodiy mustaqillik cheklanishi, mahalliy ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligining susayishi kabi muammolar ham ilmiy tahlil ostiga olinadi. Tadqiqot dolzarbligi TMKlarning O‘zbekiston iqtisodiyotidagi faoliyati misolida asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: transmilliy korporatsiya, investitsiya, iqtisodiy suverenitet, innovatsiya, raqobatbardoshlik, O‘zbekiston iqtisodiyoti

KIRISH

Bugungi globalashuv davrida transmilliy korporatsiyalar (TMK) dunyo iqtisodiyotining ajralmas qismlariga aylangan. Ular nafaqat mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishda, balki texnologik yangilanishlar, innovatsion yondashuvlar va moliyaviy oqimlar harakatida ham muhim o‘rin tutmoqda. TMKlar yirik transchegaraviy kompaniyalar sifatida turli davlatlarda o‘z filiallari, ishlab chiqarish quvvatlari, marketing tarmoqlari orqali faoliyat yuritib, mahalliy iqtisodiyotlar bilan bevosita integratsiyalashadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida ham TMKlarning roli ortib bormoqda. 2024-yilgi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi hisobotiga ko‘ra, mamlakatga jalb etilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning qariyb 60 foizi TMKlar hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu esa ular orqali iqtisodiyotga texnologiya, boshqaruv tajribasi, hamda

innovatsion mahsulotlar kirib kelishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, TMKlarning haddan tashqari iqtisodiy ustunlikka ega bo'lishi, mahalliy korxonalarni siqib chiqarishi, foydaning eksporti kabi salbiy oqibatlar ham jamiyatda muhokama qilinmoqda.

Mazkur maqolada TMKlarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ijobiy va salbiy jihatlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi va muvozanatli yondashuv asosida xulosa chiqariladi.

DOLZARBLIGI

Bugungi globallashtirish va iqtisodiy integratsiya jarayonlari sharoitida transmilliy korporatsiyalar (TMK) nafaqat xalqaro bozor, balki milliy iqtisodiyotlar taraqqiyotida ham muhim strategik subyektga aylangan. Dunyo bo'yicha TMKlar sonining ortib borayotgani, ularning yalpi ichki mahsulotga bo'lgan hissasi tobora kengayib borayotgani ushbu subyektlarning ta'sir doirasi qanchalik chuqur ekanligini ko'rsatadi. TMKlar orqali milliy iqtisodiyotga katta hajmdagi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI), ilg'or texnologiyalar, boshqaruv tajribalari va xalqaro standartlar kirib kelmoqda.

Xususan, O'zbekiston kabi iqtisodiy islohotlar bosqichidagi davlatlar uchun TMKlarning roli ayniqsa muhimdir. Mamlakatda sanoat modernizatsiyasi, infratuzilmaviy rivojlanish, eksport salohiyatining kengaytirilishi va yangi ish o'rinlari yaratilishi bo'yicha TMKlar ishtirokida amalga oshirilayotgan yirik loyihalar milliy iqtisodiyotning dinamik rivojlanishiga turtki bo'lmoqda. Biroq, TMKlar olib kirayotgan iqtisodiy ustunlik bilan bir qatorda, ular tomonidan yuzaga keltirilayotgan muammolar – masalan, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatga dosh berolmasligi, foyda oqimining mamlakat tashqarisiga chiqib ketishi, hamda iqtisodiy siyosatga bilvosita ta'sir ko'rsatish ehtimoli – dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Shu sababli, TMKlarning milliy iqtisodiyotdagi o'rnini chuqur tahlil qilish, ularning faoliyatidan maksimal ijobiy samara olish yo'llarini aniqlash va ularning salbiy ta'sirlarini minimallashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuv ishlab chiqish

bugungi kunning dolzarb ilmiy-ijtimoiymuammosidir. Mazkur mavzuni chuqur o‘rganish O‘zbekistonning iqtisodiy manfaatlarini xalqaro investitsiyaviy muhit bilan uyg‘unlashtirishda nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot sifat jihatdan holat tahlili (case study) va solishtirma tahlil (comparative analysis) metodlariga asoslanadi. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Davlat statistika qo‘mitasi, Jahon banki va BMTning UNCTAD hisobotlaridan olingan 2015–2024-yillar oralig‘idagi rasmiy statistik ma’lumotlar tahlil qilindi.

Bundan tashqari, TMKlar faoliyat yuritayotgan sanoat tarmoqlarida (masalan, avtomobilsozlik, kimyo, to‘qimachilik) ularning qo‘shilgan qiymat yaratishdagi o‘rni, bandlikka ta’siri va soliqlar to‘lovi baholandi. Ekspert so‘rovnomalari va ilmiy maqolalar asosida TMKlarning afzalliklari va xavf-xatarlarini farqlash uchun SWOT-tahlil usuli qo‘llandi.

STATISTIK TAHLIL

Transmilliy korporatsiyalarning milliy iqtisodiyotga ta’sirini baholashda statistik ko‘rsatkichlar muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Davlat statistika qo‘mitasi va UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) ma’lumotlariga asoslangan quyidagi ko‘rsatkichlar transmilliy korporatsiyalarning O‘zbekiston iqtisodiyotiga ta’sirini aks ettiradi:

Ko‘rsatkich	2019	2021	2023
TMKlar ishtirokidagi TXI (mlrd AQSH dollari)	2,4	3,1	3,9
TXI ulushi umumiy sarmoyada (%)	41,8	53,2	59,6
TMKlar orqali yaratilgan yangi ish o‘rinlari (ming)	42,5	57,8	82,4
TMKlar ishtirokidagi sanoat loyihalari soni (yirik)	175	226	312
TMKlar tomonidan olib chiqilgan dividendlar (mln \$)	860	1 050	1 350

Ko'rsatkich	2019	2021	2023
TMKlar faoliyat yuritayotgan sektorlar soni	9	11	14

Manbalar: O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi (2024), UNCTAD Investment Reports (2023), Davlat statistika qo'mitasi.

Tahliliy izohlar:

1. **TXI oqimi:** 2019–2023-yillar davomida transmilliy korporatsiyalar orqali kiritilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi 2,4 milliard dollardan 3,9 milliard dollarga yetib, 62,5% o'sishni ko'rsatdi. Bu holat O'zbekistonning xalqaro investitsiya muhiti yaxshilanayotganini bildiradi.

2. **Yangi ish o'rinlari:** Faoliyat yuritayotgan TMKlar orqali bandlik darajasi sezilarli darajada oshdi. Faqat 2023-yilda o'zbek fuqarolari uchun yaratilgan 82 mingdan ortiq ish o'rni bu kompaniyalarning ijtimoiy-iqtisodiy rolini ko'rsatadi.

3. **Loyihalarning tarmoqlar bo'yicha kengayishi:** TMKlar dastlab avtomobilsozlik va yoqilg'i-energetika sohalarida faol bo'lgan bo'lsa, hozirda ularning faoliyati qishloq xo'jaligi, farmatsevtika, kimyo, axborot texnologiyalari, to'qimachilik kabi sektorlarga ham kengaygan.

4. **Moliyaviy oqimlar:** TMKlar tomonidan ishlab topilgan foydaning katta qismi o'z mamlakatlariga dividendlari ko'rinishida olib chiqilmoqda. Bu holat 2023-yilda 1,35 milliard dollarga yetgani bilan iqtisodiy mustaqillik nuqtai nazaridan xavf tug'diruvchi omil hisoblanadi.

5. **Soliq tushumlari va fiskal ta'sir:** TMKlar faoliyati natijasida davlat byudjetiga yillik soliq tushumlari 2023-yil holatiga ko'ra 2,1 trillion so'mni tashkil etdi. Bu umumiy sanoat soliq tushumlarining 28 foiziga tengdir.

NATIJALAR VA TAHLIL

O'zbekistonda TMKlar ishtirokidagi 500 dan ortiq yirik korxonalar faoliyat yuritmoqda. Ular orasida General Motors, Coca-Cola, Lukoil kabi nufuzli kompaniyalar

mavjud bo‘lib, ular texnologik jarayonlarga sezilarli yangiliklar olib kirmoqda. Ularning milliy iqtisodiyotga quyidagi yo‘nalishlarda ijobiy ta‘siri kuzatilmoqda:

1. **Investitsiya oqimi:** 2022-yilda TMKlar tomonidan O‘zbekistonga kiritilgan sarmoya 3,8 mlrd. AQSH dollarini tashkil etdi. Bu esa mahalliy infratuzilma va ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga xizmat qildi.
2. **Yangi ish o‘rinlari:** TMKlar ishtirokidagi loyihalar orqali 80 mingdan ortiq yangi ish o‘rni yaratildi.
3. **Texnologik yangilanish:** Mahsulotlar sifatining oshishi, avtomatlashtirilgan tizimlarning joriy qilinishi TMKlar bilan bog‘liq.

Biroq salbiy jihatlar ham mavjud:

- **Iqtisodiy mustaqillikka xavf:** Mahsulot yetkazib berishning muhim segmentlari xorijiy korporatsiyalar qo‘lida bo‘lishi davlat suverenitetini cheklashi mumkin.
- **Mahalliy ishlab chiqaruvchilarga bosim:** Arzon import mahsulotlar tufayli mahalliy korxonalar raqobatga dosh berolmasligi holatlari kuzatilmoqda.
- **Foyda eksporti:** TMKlar ishlab topgan foydaning katta qismi o‘z mamlakatlariga olib chiqiladi, bu esa kapitalning milliy iqtisodiyotda qolish imkonini cheklaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, transmilliy korporatsiyalar milliy iqtisodiyotga muhim hissa qo‘shuvchi omillardan biri hisoblanadi. Ular orqali zamonaviy texnologiyalar, sarmoya va boshqaruv madaniyati kirib kelmoqda. Ammo TMKlarning haddan tashqari ustun pozitsiyasi mahalliy iqtisodiy muvozanatni buzishi, mustaqillikni cheklashi mumkin.

Shu sababli O‘zbekiston TMKlar bilan hamkorlikda quyidagi strategik yondashuvni qo‘llashi lozim:

- TMKlar faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy baza mustahkamlanishi;

- Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni subsidiyalar va soliq imtiyozlari orqali qo‘llab-quvvatlash;
- Foydaning bir qismini reinvestitsiya qilishni majburiy qilish;
- Innovatsion transferni shartnomalar asosida milliy kadrlar bilan integratsiyalash.

Mazkur yondashuv orqali TMKlar milliy manfaatlarga moslashtirilgan holda faoliyat yuritadi va iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To‘xtayev Y. Transmilliy korporatsiyalar va ularning texnologik transferdagi roli // Iqtisodiyot va Innovatsiya. – 2022.
2. Ergashev B. TMKlarning iqtisodiy mustaqillikka ta’siri. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2023.
3. UNCTAD. World Investment Report. Geneva, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi hisobotlari. – 2022–2024.
5. Jahon banki ma’lumotlari. www.worldbank.org.
6. Dunning, J.H. International Production and the Multinational Enterprise. – London: Allen & Unwin, 1981.
7. OECD. Foreign Direct Investment Statistics. – 2023.
8. Hyuitt S., Hyuks Y. Transnational corporations: a vehicle of globalization. – Economic Journal, 2019.
9. Krugman P. International Economics: Theory and Policy. – Pearson, 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi. – www.stat.uz.